

Ontmoeten als keuze

Succesfactoren voor gemengd wonen

Stella Blom

Paul van Soomeren

RAPPORT

Ontmoeten als keuze

Succesfactoren voor gemengd wonen

Stella Blom

Paul van Soomeren

Met medewerking van Mia Dieters

En een reflectie van:

Jan Willem Duyvendak – UvA

Kees Leijdelmeijer - RIGO

Arnold Reijndorp – UvA

Lex Veldboer - UvA

Amsterdam, 20 september 2015

Stella Blom

Onderzoeker

sblom@dsp-groep.nl

Paul van Soomeren

Partner

pvansoomeren@dsp-groep.nl

Inhoud

Voorwoord	4
Samenvatting en conclusies	5
Vooraf	8
1 Analysekader: handvatten voor toetsing	9
2 Wat zijn succesfactoren van een gemengde wijk?	11
3 Hoe kun je sturen op een succesvol SES-gemengde wijk?	16
4 Reflectie	26
Bijlagen	
Bijlage 1 Bronnen	31
Bijlage 2 Definitie schaalniveau's	33

Voorwoord

Ontmoeten als keuze; succesfactoren voor gemengd wonen

De resultaten van het literatuur onderzoek “Ontmoeten als keuze” geven handvatten, maar vormen vooral aanleiding om samen met andere betrokkenen bij de stad de succes- en faalfactoren van sociaaleconomisch gemengd wonen nader te onderzoeken. Met “Ontmoeten als keuze” zet Ymere een eerste stap naar het concretiseren van haar visie op wonen in de metropoolregio Amsterdam anno 2015.

In de denkwijze van Ymere wordt een gezonde metropoolregio gekenmerkt door een prettige diversiteit van mensen en functies in de regio als geheel, maar ook binnen steden, wijken en buurten. Wij geloven dat diversiteit in nabijheid bijdraagt aan de interactie tussen mensen, dat die competitie en innovatie stimuleert en daarmee de welvaart. We denken ook dat het bijdraagt aan het welzijn van mensen, aan geluk. Omdat mensen die elkaar in het vizier houden, eerder begrip voor elkaar hebben. Dat ze meer vertrouwen hebben in, en eerder solidair zijn met elkaar.

Door de woningmarkt in een metropoolregio volledig over te laten aan marktwerking kan segregatie in steden ontstaan; rijk in de centra en arm in de buitenwijken. Dit is internationaal een bekend fenomeen. Ymere kan met haar maatschappelijke activiteiten bijdragen aan die gedroomde metropoolregio waar zowel arm als rijk en alles ertussen bij elkaar in de buurt kan wonen. Doordat een corporatie woningen tegen een gereduceerde prijs kan aanbieden, kan zij sturen op de nabijheid en diversiteit van mensen naar inkomen. Met deze tegenkracht poogt Ymere ongewenste ruimtelijke of sociale tweedeling tegen te gaan. Dit sturen op sociaal economische status is bedoeld om ook mensen met een laag inkomen of opleidingsniveau kans te geven om te wonen op een gewilde plek in de stad.

Veel studies gaan er over dat het niet is aangetoond dat mengen leidt tot een baan, cohesie, integratie, meer begrip of andere positieve effecten. Dat is wetenschappelijk bruikbaar materiaal, maar praktisch kunnen stadsmakers er maar beperkt wat mee. Wij zijn vooral geïnteresseerd in de omgekeerde vraag: Wanneer wordt ruimtelijke of sociale tweedeling schadelijk voor de economie of voor het welzijn in de stad en hoe kunnen we dat voorkomen? Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat sterk gesegregeerde buitenlandse steden economisch kwetsbaarder zijn en mobiliteitsproblemen kennen, dat deze steden worden gekenmerkt door wantrouwen, criminaliteit en onbegrip en dat er dus wel degelijk iets te verdedigen is. Wij kiezen er dan ook voor tegendruk te organiseren. Onze vraag is niet ‘of’ maar wel ‘hoe’ we onze ambitie verstandig vorm en inhoud kunnen geven. Daarvoor hebben we DSP-groep om hulp gevraagd.

Voor ons is het resultaat van DSP-groep een nuttige eerste verkenning. Een verkenning die oplossingsrichtingen mogelijk relativeert, maar ook werkbare oplossingen aanbrengt. Wij zijn ons er van bewust dat we noch het oplossen noch het verkennen van het vraagstuk alleen moeten doen. We hopen dan ook dat andere partijen, in ieder geval corporaties, maar ook de overheid en bewoners, bereid zijn dit samen met ons op te pakken.

Jeroen Frissen

Directeur Strategie, Beleid en Innovatie van Ymere

Samenvatting en conclusies

Ymere wil met het inzetten op SES- gemengde wijken segregatie voorkomen, met als schrikbeeld de Franse banlieus. De diversiteit van een stad naar religie, leeftijd, etniciteit en inkomen is een gegeven. Juist die eigenschap maakt een stad vitaal en aantrekkelijk. In de redenering van Ymere is solidariteit tussen bewoners nodig om op buurtniveau prettig te kunnen samenleven. Door samen te leven en te ontmoeten leer je elkaar eerst herkennen en dan kennen en dit verhoogt het begrip voor elkaar. Om deze solidariteit te bevorderen, wil Ymere middelen inzetten op gedifferentieerde woonmilieus en een goede match tussen vraag en aanbod voor mensen met een verschillende sociaal economische status. Als indicatoren voor een succesvolle gemengde wijk noemt Ymere leefbaarheid en tevreden bewoners.

Aan de hand van de gevonden literatuur kunnen we de beleidstheorie van Ymere als volgt onderbouwen en nuanceren:

- De algemene verwachting is dat de sociaaleconomische tweedeling toeneemt. De Europese tendens van een ruimtelijke tweedeling naar inkomen is ook in Amsterdam zichtbaar. Het niveau van segregatie in Amsterdam en andere Nederlandse steden is relatief gematigd.
- Aangetoond is dat de samenstelling van de buurt een rol speelt bij (ervaren) leefbaarheid. Homogeen slechte buurten zijn niet bevorderlijk. Te grote verschillen tussen inkomens en leefstijlen overigens ook niet. Mensen hebben graag mensen uit de eigen groep om zich heen om zich – uit de veiligheid van een groep met ‘ons soort mensen’ - te verhouden met buitenstaanders.
- De redenering van Ymere dat nabijheid en diversiteit via herkenning en erkenning leiden tot begrip en vervolgens tot een solidaire stad is optimistisch. Uit veel onderzoeken blijkt dat ontmoeten en meer sociaal contact niet per se positief van aard is. Mensen met verschillende leefstijlen¹ komen maar moeizaam in contact met elkaar. Ook gebeurt regelmatig het tegendeel; er ontstaan irritaties en conflicten.
- Ontmoeten is een centraal begrip in de denkwijze van Ymere. Elkaar ontmoeten en begrijpen is echter iets anders dan elkaar fysiek tegenkomen. Op ontmoeten kun je niet of moeilijk sturen. Ontmoeten is een keuze (!), en draagt ook meer bij aan prettig samen leven in een wijk of buurt als het als keuze ervaren wordt. Goed stedenbouwkundig ontwerp en beheer kan ‘het elkaar ontmoeten’ hoogstens soms iets bevorderen of moeilijker maken. Daarin heeft de ontwerper dan weer iets te kiezen.
- Sociaaleconomische stijging van mensen wordt, zoals vaak wel gebeurt, door Ymere niet als afzonderlijk doel genoemd. Terecht, want dit vaak veronderstelde effect van gemengde buurten kan niet met onderzoek worden onderbouwd. Waar de leefbaarheid van buurten aantoonbaar is verbeterd, is het sociaaleconomische effect op mensen niet aangetoond.

Noot 1 Het begrip leefstijlen wordt in de literatuur niet eenduidig geformuleerd. Commerciële bureaus zoals Motivaction en SmartAgent refereren vooral aan waarden (gele, rode, blauwe, groene leefstijl). In wetenschappelijke bronnen worden er ook andere kenmerken aan leefstijl verbonden zoals inkomen en levensfase. Daarbij is er discussie over of leefstijl van tijdelijke aard is of niet.

- Met de middelen die Ymere inzet, differentiatie in woonmilieus² en matchen van vraag en aanbod, wil Ymere binnen de bestaande mogelijkheden ruimte laten voor de wens van woningzoekenden. Uitgangspunt is dat verschillende woonmilieus de stad interessant maken. De inzet van deze middelen vertaalt Ymere bij herstructurering en nieuwbouw vooral fysiek-stedenbouwkundig. Bij het wel of niet slagen van een ontwerp is van belang de wensen en het gebruik van de doelgroep niet uit het oog te verliezen.

Do's en don't's:

- 1 **Meng grofmazig met kleine verschillen in SES, leefstijl en levensfase.** In de literatuur zijn weinig aanwijzingen te vinden over de schaal waar men het over heeft (blok, straat, buurt, wijk, stad?). Ook blijft te vaak onduidelijk of het nu een stedelijke of niet-stedelijke context betreft, of het gaat over grootschalig/kleinschalig herstructureren of over nieuw bouwen. Een voorbeeld dat vaak gegeven wordt is dat op IJburg mengen op straatniveau goed kan met dure koopwoningen aan de ene kant van de straat en sociale huur aan de andere kant. Maar dat SES-mengen in een complex met aangrenzende achtertuinen voor problemen zorgt. Onderzoek in de Zaanse VINEX-wijk Saendelft over mengen op straatniveau laat zien dat 'Conflicten ontstaan over parkeren, onderhoud van de tuin en gebruik van de straat'. Mensen met een enigszins vergelijkbare leefstijl en/of in een vergelijkbare gezinsfase wonen graag bij elkaar (ons soort mensen). Dat kan - zeker in tijden dat informele zorg steeds belangrijker wordt - ook echt handig zijn: bloedverwanten, maar ook burenbuurtgenoten en vrienden/kennissen zouden elkaar een beetje kunnen helpen en steunen als er kortere of langere tijd zorg nodig is. Er bestaat in Nederland echter altijd de angst dat er grotere gebieden ontstaan met allemaal dezelfde mensen zoals de banlieus in Frankrijk. Daarmee kom je dan dus uit op een tussenoplossing: het **dambord model**. Mengen op wijkniveau, maar per buurt wonen dezelfde soort mensen bij elkaar (leefstijl, gezinsfase, bekenden).
- 2 **Gemengde ontmoetingsplekken, routes en routines** waar mensen elkaar als vanzelfsprekend ontmoeten en informatie uitwisselen zijn belangrijk voor sociale ontmoeting. Zoals ouders die op het kinderdagverblijf informatie uitwisselen over goede en slechte scholen, de sportclub, de speeltuin en de bibliotheek. Een dergelijk gesprek kan gehouden worden met mensen die in dezelfde buurt wonen, maar de gesprekspartner kan ook in een andere buurt wonen.
- 3 De basis moet op orde zijn; een wijk/buurt moet gewoon **schoon, heel en veilig** zijn. Waar ondervinden mensen de meeste hinder van? In volgorde van belangrijkheid: overlast, criminaliteit, overbewoning en rommel op straat.³
- 4 Naast de manier van bouwen dragen ook passende beheermaatregelen bij aan prettig samenleven in een buurt. Met **slim ontwerp en beheer** kun je als (gebouwen)ontwerper flink sturen in de beleving en het gebruik van de (semi)openbare ruimte. Zoals het benutten van de vuistregels voor sociaal veilig ontwerp en beheer: o.a. zichtbaarheid, betrokkenheid, toegankelijkheid, aantrekkelijkheid van de omgeving door schaalniveau en kleur- en materiaalgebruik.

Noot 2 Woonmilieus zijn ooit bedacht als een alternatief voor differentiatie binnen wijken, niet tussen wijken. In: Wonen in ruimte en tijd. Een zoektocht naar sociaal-culturele trends in het wonen. Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2009).

Noot 3 Gestuurd Mengen RIGO (2011).

- 5 **Het onderscheid tussen openbare en privé ruimte moet duidelijk zijn.** Mensen verschillen in voorkeuren en activiteiten, ook als de activiteiten gericht zijn op sociale cohesie. De omgeving moet zodanig ingericht zijn dat mensen geen last hebben van elkaar. Een bekend voorbeeld is de margezone, een zone tussen woning en stoep, die privacy biedt, maar waarbij de ogen van de bewoners wel op de stoep gericht zijn. Dus voor het wel of niet slagen van een ontwerp is het cruciaal om de wensen van en het gebruik door de doelgroep als startpunt (of uitgangspunt) te nemen.
- 6 **Zorg voor een aantrekkelijke woonomgeving met passende voorzieningen,** voor zowel zittende bewoners (met lagere inkomens) als voor de bewoners die zich er vestigen en meer te besteden hebben. Laat bijvoorbeeld hippe winkeltjes, kroegjes en restaurantjes niet (alle) oorspronkelijke ondernemers verdringen. Overigens zijn zittende bewoners vaak blij wanneer het voorzieningenniveau verbetert. Monofunctionaliteit is niet goed. Clusteren van voorzieningen vergroot interactie.
- 7 Er zijn verschillende manieren om wijken aantrekkelijker te maken door specifieke doelgroepen – meestal middenklasse - te verleiden in de wijk te komen wonen, bijvoorbeeld via **creatieve broedplaatsen en klushuizen**. Dit zou een interessante lijn zijn om nog eens verder uit te zoeken. Hetzelfde geldt voor de literatuur en kennis over enclaves en gated communities (private cities). Dat is een wereldwijd groeiend verschijnsel dat voor de Nederlandse situatie best eens verder uitgediept mag worden.

In bovenstaande adviezen hebben we zoveel mogelijk concrete voorbeelden en aanwijzingen gegeven voor wat dit nu betekent voor de programmering en het stedenbouwkundig ontwerp. Helaas is daar in de literatuur weinig over te vinden. De literatuur biedt weinig concrete houvast als het gaat om het schaalniveau ("hebben we het nu over een straat, buurt, wijk of stad?") en over wat grote of kleine verschillen zijn ("is dit nu een echt belangrijk effect, of betreft het een detail?"). Het beeld in de literatuur is er toch een van heel veel algemene praat, maar weinig concrete wol. Het verdient **aanbeveling** hier in breder verband (bijvoorbeeld AFWC of Corpovenista) nog eens goed en vooral heel concreet naar te kijken.

De interviews met onderzoekers als **reflectie** op ons onderzoek ondersteunen deze conclusie. Eerder onderzoek was vooral naar grootschalige herstructureringsopgaven, onderzoek naar (kleinschaliger) stedenbouwkundige aspecten betreft vaak casestudies op basis waarvan **geen blauwdruk** gegeven kan worden. Verder bevestigen de interviews dat de literatuurstudie het actuele debat rond SES-gemengde wijken goed weergeeft. De **nuances** worden belangrijk gevonden. **Mengen is goed, maar niet op alle niveau's**. Het onderwerp vraagt bij uitstek om scherp geformuleerde ambities en doelen. Ter sprake komt de **veranderende rol van corporaties** en wat dit betekent voor de invloed op de samenstelling van buurten en wijken. Kunnen corporaties nog wel sturen op SES-gemengde wijken? De mogelijkheden hiertoe zijn beperkt. Een aantal onderzoekers is van mening dat het beter is om de aandacht te richten op de huurders en hoe die prettig(er) kunnen samenleven. Dat kan met stedenbouwkundige ingrepen en met goed beheer. Het onderwerp vraagt om precieze formulering van doelen en ambities, gekoppeld aan het type wijk of buurt (zoals hoge/lage SES als vertrekpunt, in opkomst of verval dreigt) en wat dit betekent voor mogelijke ingrepen.

Vooraf

Verzoek Ymere

Ymere wil voor het aanscherpen van haar denkwijze meer inzicht in de succesfactoren voor een gemengde wijk en hoe Ymere daar vervolgens middels programmering en stedenbouwkundig ontwerp op kan sturen. Onder 'gemengd' verstaat Ymere 'gemengd langs de lijnen van Sociaal Economische Status' (SES). **DSP-groep** is daarom gevraagd een literatuuronderzoek te doen. Voor het onderzoek zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1 Wanneer is SES-mengen succesvol?
- 2 Hoe kun je (stedenbouwkundig) sturen op een succesvol gemengde wijk?

Onze werkwijze

We volgen in ons onderzoek de volgende stappen:

- 1 We brengen de (vaak impliciete) veronderstellingen van Ymere achter haar denkwijze in kaart, om die vervolgens te confronteren met beschikbare (wetenschappelijke) kennis via deskresearch.
- 2 We zoeken waar mogelijk en relevant naar concrete voorbeelden uit binnen- en buitenland. Bij voorkeur zijn de voorbeelden bewezen succesvol.
- 3 Onze analyse en gevonden voorbeelden leggen we ter toetsing voor aan een aantal wetenschappers via telefonische interviews.

Afbakening en begrippen

Vanwege het werkgebied van Ymere richten we ons onderzoek op aspecten die relevant zijn voor een grootstedelijke omgeving.

Sociaaleconomische status (afgekort tot **SES**) staat voor de positie van mensen op de maatschappelijke ladder met het daaraan verbonden aanzien en prestige. De sociale status van een wijk is afgeleid van een aantal kenmerken van mensen die er wonen: opleiding, inkomen en de positie op de arbeidsmarkt.⁴

Omdat het onderscheid tussen **wijken en buurten** in de literatuur vaak onduidelijk blijft, hanteren we in onze tekst de begrippencombinatie 'buurten en wijken', tenzij uiteraard wel een duidelijk schaalniveau wordt gedefinieerd. Ymere werkt in de praktijk met de indeling van de gemeente Amsterdam O+S (Onderzoek en Statistiek) in wijken, buurten en buurtcombinaties⁵.

Natuurlijk is het soms ook relevant om in te zoomen en op te schalen, daarom hebben we voor de volledigheid in de bijlage een **indeling in schaalniveaus** opgenomen gedefinieerd van agglomeratie, regio, stad/gemeente, stadsdelen, wijk, buurtcombinaties en buurten (zie bijlage 2).

Noot 4 Bron: Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)

Noot 5 Vastgesteld 9 juni 2015 door college van B&W Amsterdam (481 buurten en 99 buurtcombinaties). Buurten variëren volgens deze definitie in omvang tussen een paar 100 en 1000 mensen en buurtcombinaties tussen de 1000 en de 15000 mensen.

1 Analyse kader: handvatten voor toetsing

Resultaat reconstructie beleidslogica gemengd wonen

Laten we allereerst eens met een scherp fileermesje kijken hoe Ymere naar gemengd wonen kijkt en wat daarover in de stukken te vinden is. Welke doelen en middelen ziet Ymere dan?

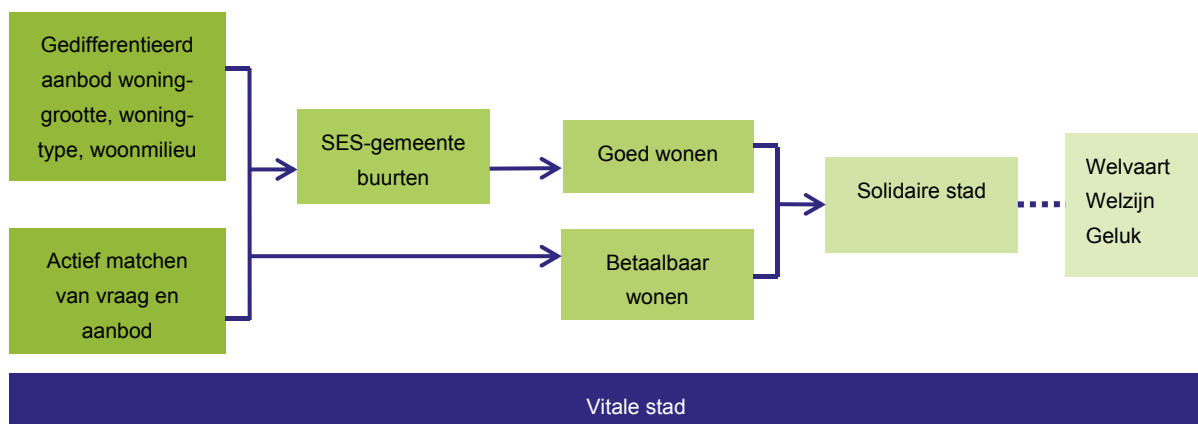
Doel

- Een vitale stad en een solidaire stad zijn in de denkwijze van Ymere de hoogste doelen, die op hun beurt weer moeten bijdragen aan (abstracte begrippen als) welzijn, geluk en welvaart.
- Voor een (economisch) vitale en solidaire stad is nabijheid en diversiteit van mensen nodig waarmee je op buurtniveau prettig met elkaar kunt samenleven (goed wonen) en elkaar kunt ontmoeten.
- Als mensen bij elkaar wonen, komen ze elkaar tegen, leren ze elkaar kennen en herkennen; dit verhoogt het begrip voor elkaar.

Middel

- In een gebied met druk op de woningmarkt is er inspanning nodig om - ook op populaire plekken - voor aanbod te zorgen dat betaalbaar is voor huishoudens met lagere inkomens. In minder aantrekkelijke gebieden is er extra inzet nodig om een diverse samenstelling te bereiken.
- Daartoe zet Ymere in op een gedifferentieerd aanbod en matcht vraag en aanbod actief met de kwaliteiten van het aanbod op basis van woonwensen, levensfase en inkomen van huurders.

In een schematische weergave (bron: DSP-groep) ziet de logica achter de denkwijze over gemengd wonen van Ymere er als volgt uit:

Uit nadere gesprekken met Ymere begrijpen we dat met diversiteit bedoeld wordt: het gegeven dat een stad bestaat uit een variëteit aan mensen die verschillen in etniciteit, geloofsovertuiging, religie en cultuur. Deze variëteit draagt bij aan een levendige en energieke (= vitale) stad. Dit wordt gezien als een vaststaand gegeven. Deze diversiteit is dus een feit. Echter als mensen te veel gesegregeerd van elkaar leven, heeft dit negatieve consequenties. Door te sturen op het realiseren van woonmilieus die stimuleren dat mensen elkaar herkennen en begrijpen (= solidariteit) gelooft Ymere dat zij binnen de gegeven context bij kan dragen aan zo goed mogelijk wonen in een stedelijke omgeving.

2 Wat zijn succesfactoren van een gemengde wijk?

Ruimtelijke tweedeling naar inkomens neemt toe

In Amsterdam stijgt de woningwaarde in de centrale delen van de stad sneller dan de woningwaarde in naoorlogse wijken. Consequentie is dat de betaalbaarheid onder druk staat. Uit onderzoek blijkt dat Amsterdam inderdaad rijker wordt en dit gebeurt vooral in buurten binnen de ring en nieuwe buurten aan de rand. Het beeld dat hierdoor een ruimtelijke tweedeling gebaseerd op inkomen ontstaat, wordt door de onderzoekers genuanceerd, hiervan is (nog) beperkt sprake. Wel is er een verschuiving gaande in de patronen van hoe inkomensgroepen over de stad verdeeld zijn. De segregatie van hogere inkomens neemt toe, terwijl lagere inkomens juist gelijkjer verspreid in de stad wonen⁶. Een vergelijkend onderzoek naar vestigingspatronen onder 13 Europese steden⁷ bevestigt dat de ruimtelijke segregatie in alle onderzochte steden toeneemt. Amsterdam geldt daarbij als gematigd gesegregeerd in vergelijking met andere steden in Europa, zoals Tallinn, Londen en Stockholm, maar ook steden achter zich laat zoals Boedapest, Riga en Oslo.

Wijkaanpak: gemengd resultaat

Nederland – en ook Amsterdam⁸ - heeft een aantal decennia wijkaanpak achter de rug met afwisselend meer nadruk op ofwel fysiek of sociaal. Met resultaat, zo blijkt uit onderzoek. Verschillende bronnen, van onder andere het SCP, leren dat de leefbaarheid van stedelijke wijken in de afgelopen decennia is verbeterd.⁹ Ook is er een bewezen gezondheidseffect gevonden van een relatief kortdurend programma in Vogelaarwijken. Onderzoekers vonden een betere ervaren gezondheid, een toegenomen mentale gezondheid en dat mensen meer bewegen door te wandelen. Onderzoeksleider Stronks: “Denk aan grootschalige verbetering van woningen, de leefomgeving, meer veiligheid, werkgelegenheid, onderwijs en integratie. Het is dus niet een bepaalde interventie die het hem doet. (...). Dat pleit dus voor een integrale aanpak; dat je op meerdere levensterreinen tegelijkertijd iets doet.”¹⁰ Een blauwdruk voor hoe dit te doen, is op basis van het onderzoek niet te geven, daarvoor verschilde de aanpak per wijk te zeer. Diverse onderzoeken schetsen (tegelijkertijd) een ontmoedigend beeld over de gewenste sociale menging op buurniveau¹¹. Het beeld is gemengd¹². Daar waar effect te meten is op het niveau van de buurt als geheel, is dat minder tastbaar als het gaat om effect op de sociaaleconomische positie van de mensen die er wonen. Misschien heeft het zelfs wel een averechts effect: “Stedelijke

Noot 6 Segregatie in Amsterdam, op weg naar een nieuwe ongelijkheid. In: SR+O 03 2015, pp 34-39

Noot 7 Socio-Economic Segregation in European Capital Cities. Tiit Tammaru, Szymon Marcińczak, Maarten van Ham, Sako Musterd, Routledge 2015

Noot 8 De Amsterdamse Leefbaarheidsaanpak gewogen, Paul van Soomeren (DSP-groep) en Pieter Tops (KUB). Amsterdams VH-overleg/Stedelijke Woningdienst, Amsterdam 2000

Noot 9 Sterke stad, gemengde stad. / Niet van de straat. Zie ook recent onderzoek naar de stedelijke vernieuwing in Hoogvliet (Rotterdam) blijkt dat leefbaarheid en tevredenheid van bewoners zijn verbeterd (Kleinbans e.a. 2014)⁹.

Noot 10 <http://www.socialelvraagstukken.nl/site/2014/01/02/wijkaanpak-maakt-gezonder-stelt-prof-karien-stronks-amc/>

Noot 11 Veldboer 2010, buurteffecten in perspectief CPB 2011. Ook met buitenlandse voorbeelden CPB 2011.

<http://www.cpb.nl/persbericht/3210821/effecten-mengen-wijken-waarschijnlijk-gering>

Noot 12 Veldboer (2010, p. 14).

vernieuwing zet juist de tweedeling aan tussen kansarmen versus hoger opgeleiden, omdat het aan de onderkant relatieve deprivatie zou oproepen en aan de bovenkant aan kan zetten tot vermijding.”¹³ Naar de gevolgen van sociaaleconomische diversiteit (ongelijkheid) binnen buurten is - en wordt - overigens veel minder onderzoek gedaan dan naar etnische diversiteit.¹⁴

De samenstelling van de wijk heeft effect op (ervaren) leefbaarheid...

Over het algemeen scoren buurten met een concentratie aan mensen een met laag inkomen en laag opleidingsniveau laag op veiligheid en leefbaarheid. In deze buurten is bovengemiddeld sprake van overlast, criminaliteit, overbewoning en rommel op straat. Bewoners zijn minder tevreden over de woonomgeving en willen vaker verhuizen. Andere belangrijke factoren voor de leefbaarheid zijn: aantrekkelijkheid van bebouwing, woningdichtheid, schoon en heel zijn van de woonomgeving, sociale veiligheid, geluidhinder en fysieke veiligheid. Tot relevante woonomgeving rekenen bewoners een klein overzichtelijk gebied, binnen een straal van 200 meter. Daarbinnen doet de bevolkingssamenstelling ertoe en is enige homogeniteit waarschijnlijk beter dan grote verschillen.¹⁵

Uit Amerikaans onderzoek blijkt ook dat in wijken met veel armoede, etnische segregatie en eenoudergezinnen de sociale stijging ten opzichte van ouders extreem laag is. Naast disfunctioneren van het gezin en de opvoeding en gebrekkig onderwijs kwamen ook ongunstige netwerken in de buurt en het ontbreken van netwerken daarbuiten sterk naar voren.¹⁶

... en op de binding met de buurt

Uit onderzoek¹⁷ naar de invloed van de samenstelling van buurten op de binding van bewoners en hun inzet, blijkt dat rijkere mensen meer armere mensen in hun netwerk hebben wanneer deze meer aanwezig zijn in hun leefomgeving. Vrijwillige inzet wordt echter belemmerd door sociaaleconomische ongelijkheid tussen mensen binnen een buurt. Statistische verbanden in de literatuur tonen dat bewoners van betere buurten meer doen (vrijwilligerswerk, mantelzorg, participatie in de buurt) dan bewoners van - in de woorden van de onderzoekers - mindere buurten; sociale cohesie en vertrouwen lijden onder lokale diversiteit. In internationaal vergelijkend onderzoek wordt voorzichtig de conclusie getrokken dat het vooral de lagere inkomensgroepen zijn die zich minder inzetten. Vooral bewoners met een baan in het onderwijs en creatieve bewoners blijken solidair¹⁸.

Noot 13 Reijndorp 2007/ 2008

Noot 14 Vermeij, Kullberg 2015, Gwen van Eijk 2012

Noot 15 Gestuurd mengen, RIGO (2011)

Noot 16 Chetty et al. (2014) en Putnam (2015) in Vermeij en Kullberg (2015)

Noot 17 Vermeij, Kullberg 2015

Noot 18 Lex Veldboer definieert solidariteit als de positieve lotsverbondenheid tussen personen of groepen. Solidariteit uit zich in een houding van betrokkenheid, een positieve loyale bejegening van een individuele ander of groep vanuit bepaalde waarden of opvattingen. En ten tweede de feitelijke gedragingen die daaruit voortvloeien. (Veldboer et al. 2008).

(te) Groot verschil in leefstijlen werkt niet

Al te grote verschillen in leefstijl op wijk- en buurtniveau zijn niet bevorderlijk. Er is geborgenheid en zekerheid nodig van voldoende kritische massa van de eigen groep om tussen buitenstaanders te gaan wonen¹⁹. (Inter)nationale onderzoeken maken keer op keer duidelijk dat contacten tussen verschillende groepen bewoners uitermate moeizaam tot stand komen en vaak zelfs helemaal niet. Dat (...) heeft veel te maken met het verschil in leefstijl of oriëntatie van mensen. Te grote verschillen op een te laag schaalniveau leiden eerder tot problemen, irritaties en conflicten. Het lijkt dan ook weinig zin te hebben mensen met verschillende leefstijlen bij elkaar in één blok, straat of buurt te plaatsen.²⁰ Vaak realiseert men zich ook niet dat contacten ook negatief van aard kunnen zijn.

Meng grofmazig

“Als gekozen wordt voor het mengen van sociaaleconomische groepen (in een straat) is het (daarom) van belang een vormgeving te kiezen die afstand houden mogelijk maakt voor wie dat wensen, maar voor meer buurtgerichte bewoners ook parochiale domeinen faciliteert waar anderen weinig last van hebben.”²¹ “Er zijn extra (fysieke en sociale) inspanningen nodig om het gebruik te regelen en het gevoel van controle over de omgeving te herstellen. (...) Dat is zowel een kwestie van ontwerp en inrichting als van beheer. Als je verantwoordelijkheid en gebruik voor (semi)openbare ruimte niet goed regelt zijn mensen geneigd zich terug te trekken”²². “Ook ligt overlast op de loer”.

Over de schaal van blok, straat, buurt en wijk is de literatuur overigens in dit verband vaak onduidelijk. Datzelfde geldt voor de vraag of het nu gaat over stedelijke of niet stedelijke contexten, hoog- of laagbouw, grootschalig of kleinschalig herstructureren of nieuw bouwen.

Samen vorm geven aan de buurt

Cultuuruitingen van de lagere sociale klasse zijn anders dan die van de middenklasse of elite, verschillende initiatieven gericht op het opknappen van de buurt leiden niet noodzakelijkerwijs tot meer binding tussen de verschillende groepen en ook het woning- en voorzieningenaanbod sluit niet altijd aan. Het is in de woorden van de onderzoekers goed dat ‘ook minder kapitaalkrachtige stedelingen naar eigen inzicht vorm kunnen geven aan een lokale samenleving die eigen voelt’²³. Voor alle wijken geldt dat de basis in de wijk op orde is (schoon, heel, veilig), dus ook als drager voor succesvol mengen.

Noot 19 Lex Veldboer 2010

Noot 20 De onderzoekers baseren zich op Literatuur uit Groot-Brittannië, Australië (Atkinson en Kintrea 1998), De Verenigde Staten (Popkin e.a. 2002) en Nederland (o.a. Van Beckhoven en Van Kempen 2007, Kleinhans 2007) Bron: Onderzoek en stedelijke herstructurering: twee werelden? Ronald van Kempen en Gideon Bolt (Universiteit van Utrecht, 2008 p. 4)

Noot 21 Tijdschrift voor de Volkshuisvesting, Van Eijk 2012. Onderzoek in de Zaanse VINEX-wijk Saendelft over mengen op straatniveau *ondersteunt het advies van Veldboer*: ‘Conflicten ontstaan over parkeren, onderhoud van de tuin en gebruik van de straat. Er ontstaat, met een term van Arnold Reijndorp: parochialisering

Noot 22 Reijndorp, 2003, Van Eijk 2012

Noot 23 Lotte Vermeij en Jeanet Kullberg wijzen in hun publicatie Niet van de Straat (SCP 2015) op verschillen in voorwaarden om je thuis te voelen.

Foto: Goede voorbeelden van voorzieningen die (ook) mensen met een lagere SES-inkomens aanspreken (li) Pierenbad Bellamyplein Amsterdam, (re) fitnessapparatuur in het park, druk gebruikt en gratis toegankelijk.

Gemengde ontmoetingsplekken en overlappende routines werken wel

Elkaar fysiek tegenkomen is nog niet gelijk aan ontmoeten. Of en hoe mensen met elkaar een sociale relatie aangaan valt niet te sturen. “(...) Beter is het onder ogen zien dat (...) parallelle levens in de buurt een reflectie zijn van parallelle levens in heel veel contexten van onze samenleving. De oplossing voor sociale segregatie ligt dan ook niet bij ruimtelijke integratie maar bij gelijke participatie en mogelijkheden, gemengde settings en geïntegreerde dagelijkse routines.” Settings zijn plekken waar mensen elkaar ontmoeten en waar persoonlijke relaties kunnen ontstaan: school, speeltuin, werkplek, cursus, kinderdagverblijf, hobbyclub, universiteit, enzovoort. Die kunnen - maar hoeven niet noodzakelijkerwijs - in de woonomgeving/buurt te zijn. Succesvolle ontmoetingsplekken zijn vanzelfsprekend, multifunctioneel en levensloopbestendig²⁴. Ouders bespreken bijvoorbeeld op het kinderdagverblijf wat goede en slechte basisscholen zijn voor hun kinderen. Of een bankje aan de zonzijde in de lokale speeltuin, of in afwachting van de bel bij het schoolplein.

Foto: (li) Kunstwerk Feestaardvarken in Arnhem, (re) gratis fitness in oude fabriekshal, Parijs. Gratis toegankelijk, aantrekkelijk vormgeven en identificatiepunt, het trekt de middenklasse naar de wijk weten we. Uit onderzoek is niet bekend wat pull-factoren of satisfyers zijn voor lagere inkomensgroepen.

Noot 24 Bron: Van gemeente buurt naar geïntegreerde routines, Gwen van Eijk. Tijdschrift voor de Volkshuisvesting, 2011, nr 1 pp 36-39. Zie ook: <http://www.volkskrant.nl/binnenland/armen-niet-gebaat-bij-gemengde-buurt~a1003473/>

Variëteit tussen buurten mag (weer)

Uit wetenschappelijke kring komt (al langer) een tegengeluid tegen de 'traditionele' wijkaanpak. Musterd (et al) stelt dat - met als inzet tegengaan van segregatie - beleid is ontwikkeld en uitgevoerd met een eindbeeld op het netvlies van een gemengde en levensloopbestendige buurt. Steeds vaker klinkt echter de roep om meer differentiatie (verschillende ontwikkelingen) tussen buurten toe te laten, en ruimte te laten voor de dynamiek van de 'geleefde stad'. 'Een stad moet niet streven naar wijken die op het stedelijk gemiddelde moeten komen. Zoals ook de norm was in bijvoorbeeld de aanpak van de Bijlmermeer en de sociale en fysieke maatregelen in Amsterdam Nieuw-West, maar moet juist de variëteit aan typen wijken koesteren. Dat is nodig om steeds weer andere huishoudens een plek te kunnen geven.' Het perspectief van het huishouden is leidend. 'Wie passend voor de buurt wil ontwikkelen, moet zowel opschalen als inzoomen. Het opschalen dient om een buurt in een stedelijk kader te plaatsen: wat is de functie van de buurt in een stedelijke regionale setting? Het inzoomen dient om te zien wat de levensstijlen en daarmee samenhangende woonvoorkeuren van individuele huishoudens zijn' ²⁵. Met de recent verschenen Agenda Stad (2015) verandert ook het beleidsperspectief van de overheid: van de stad als emancipatiemachine naar de stad als economische motor. De overheid wil uitgaan van versterken van het bestaande, 'go with the flow'. Maatschappelijke coalities van burgers, bedrijven, instellingen en overheden zijn aan zet. Contrasten, ook tussen buurten, zijn niet langer meer per definitie onwenselijk.

Noot 25 De buurt als jas. Sako Musterd et al. Amsterdam University press - 2015.

3 Hoe kun je sturen op een succesvol SES-gemengde wijk?

Wat betekent dit alles nu voor een concrete gebiedsopgave? Daar is in de literatuur opvallend weinig over te vinden. 'In Nederland is er nog weinig onderzoek gericht op het samenleven in gemengde wijken op het schaalniveau van de straat of het blok (...) ook is vaak weinig aandacht voor de rollen die het ontwerp, beheer en gebruik van publieke ruimte van de straat hierin hebben.'²⁶

Aantrekkelijk stedenbouwkundig ontwerp en slim beheer zijn cruciaal

De basis op orde

Voor een minimaal gemeenschapsgevoel en vertrouwen in de eigen buurt is het in de allereerste plaats noodzakelijk dat de belangrijke factoren van sociale ondermijning worden bestreden: rotzooi, overlast en onveiligheid²⁷. Het handboek Sociaal Veilig ontwerp en beheer²⁸, gaat - op basis van een lange traditie - uitgebreid in op ontwerpprincipes die bijdragen aan prettige buurten. In het handboek wordt een aantal criteria gedefinieerd dat kan worden gebruikt bij planontwikkeling en plantoetsing:

- 1 De aanwezigheid van sociale ogen: aanwezige en voelbare aanwezigheid van mensen

Foto: (links) een inspringend portiek, draagt niet bij aan de zichtbaarheid (rechts); geen sociale ogen op de straat en gebrek aan eenduidigheid (Dus: voorkomen inspringen in rooilijnen). Het grote euvel is hier dat mensen de ramen gaan blinderen, omdat mensen pal langs de gevel lopen.

Noot 26 Van Eijck 2012.

Noot 27 Paul Schnabel, SCP in Pakhuisdiscussie 2011.

Noot 28 Handboek Veilig Ontwerp en Beheer. Sociale veiligheid in buitenruimten, gebouwen en woningen. Uitgeverij TOTH Bussum. 2008. Vier kernbegrippen zijn cruciaal in de sociale veiligheidsbenadering: zichtbaarheid, eenduidigheid, toegankelijkheid en aantrekkelijkheid. Zie in dit verband ook de website van de Stichting Veilig Ontwerp en Beheer (www.veilig-ontwerp-beheer.nl). Zie internationaal www.cpted.net en <http://costtu1203.eu>. Deze laatste website bouwt voort op een set Europese normen die op dit terrein gemaakt zijn/worden: de CEN 14383 serie met CEN/TR 14383-2 als paraplu-norm. Naast de normen is concrete uitleg ook beschikbaar in het bijbehorende handboek Safepolis dat in het Engels, Frans, Spaans en Italiaans verscheen.

- 2 Zichtbaarheid: voldoende zicht op de openbare ruimte, vanuit winkels, woningen, bedrijven en voorzieningen; indeling en inrichting openbare ruimte
Hierbij gaat het vooral om het welbekende gedachtengoed van Jane Jacobs en opvolgers. Zie in de voorgaande noot het Handboek Veilig Ontwerp en Beheer.
- 3 Betrokkenheid/verantwoordelijkheid: schaalverkleining en privatisering (voorkom monotone bebouwing met veel semi-openbare ruimte)

Foto: (li) zo dus wel: goed onderhouden en aantrekkelijk. Hier geen plek voor illegaal balspel. (re) zo dus niet: recent ontworpen non-plek. Beide in Nieuw-West, Amsterdam

- 4 Attractiviteit van de omgeving: schaal, complexiteit, variatie, kleur- en materiaalgebruik, goed en regelmatig onderhoud

Foto: (li) geen verblijfs- of gebruiksgroen (re) goed onderhouden plek voor ontmoeting (beide IJburg)

- 5 Toegankelijkheid en vluchtwegen: drempelverlagend en pakkans verhogend

Plinten en trottoirs: overgang van privé naar openbaar

Woningen op de begane grond zijn belangrijk voor de ogen op de straat²⁹. De plint vormt de verbinding tussen huis en stad. Een bekend voorbeeld is de margezone die is gehanteerd bij de vernieuwing van de Kolenkitbuurt in Amsterdam Nieuw-West³⁰. Het is een zone tussen woning en stoep, die privacy biedt, maar waarbij de ogen van de bewoners wel op de stoep gericht zijn. Deze zone kan bijdragen aan informele contacten en sociale veiligheid en levert een aantrekkelijker straatbeeld op dat identiteit geeft aan de buurt. Zicht op de straat vanuit huis door grote ramen wordt ook wel gekozen als middel, maar niet alle doelgroepen voelen zich daar prettig bij. Zoals

Noot 29 Een begrip van Jane Jacobs (1961).

Noot 30 Voorbeeld <http://www.korthtielens.nl/architecture/kolenkit/>.

(allochtone) doelgroepen die zich liever aan het straatzicht onttrekken, omdat zij anders ook binnenshuis 'bedekking' moeten dragen.

Foto: ogen op de straat door grote ramen en margezones in Amsterdam-Osdorp. Minder anoniem, maar werkt het voor alle doelgroepen? Zoals voor (allochtone) mensen die uit religieuze overwegingen geen straatzicht willen.

Foto: (links) bouwblok zonder intermediaire zone is anoniem. (rechts) Idem woningen op het maaiveld met raam (zoals in Amsterdam veel is gebouwd in de periode 1900-1940) en een klein geveltuintje; goed compromis tussen betrokkenheid bij de straat en privacy.

Foto's: (links) Goed voorbeeld overgang privé en openbaar in een collectieve tuin in Berlijn via slim ontwerp (rechts) Stoepen die zijn ingericht helpen bewoners om vanuit een veilige omgeving contact te maken met buren en voorbijgangers. Dit is een goed voorbeeld in nieuwbouw. Denk bijvoorbeeld ook aan de Amsterdamse grachtenpanden met die ene meter voor het huis met een grote fraaie ketting³¹.

Noot 31 Een voorbeeld dat veel gebruikt werd door de ook in Nederland actieve Amerikaanse architect Oscar Newman (Defensible Space, 1972, Community of Interest, 1980). Newman werkte in het verlengde van Jane Jacobs het begrip 'territorialiteit' verder uit. Begrippen als territorialiteit en eigenaarschap zijn belangrijk in de VOB/CPED-

Foto: waar het ontwerp onduidelijk is, creëren bewoners hun eigen margezone om de overgang van privé naar openbaar te markeren (IJburg)

Routes en settings

Routes zijn zeer bepalend voor het voorkomen van overlast en criminaliteit (en dus een prettiger leefomgeving) en sociale ontmoeting.

Ad 1 Voorkomen van overlast

Mensen kunnen fysiek pal naast elkaar wonen en leven, maar als er een vorm van afscheiding is en ze elk op een totaal andere manier op straat komen, zien ze elkaar misschien zelfs niet eens (ontsluitingsrouting van A naar de ene straat en van B naar de andere staat). Met routes kun je vormgeven of, en hoe, mensen elkaar tegenkomen³². Als ontwerper van een gebouw heb je lang niet altijd invloed op de inrichting van de directe omgeving en routes, maar je kunt er wel invloed op uitoefenen. Een goed voorbeeld is basisschool de Eilanden op Bickerseiland in Amsterdam met woningen erboven. De ingang van de woningen is rechts (gezien vanaf de klapbrug) de ingang van de school is links. Normaal geeft een school (ook PO!) veel vandalisme en gedoe. Hier zal dat niet het geval zijn doordat de verschillende doelgroepen van het gebouw elkaar (letterlijk) niet tegen komen. Een slecht voorbeeld ligt aan de overkant van het westerdok waar in de inpandige gemeenschappelijke ruimten in het blok verschillende leefstijlen (met/zonder kinderen) soms behoorlijk kunnen botsen.

aanpak: Veilig Ontwerp en Beheer en Crime Prevention through Environmental Design. Zie ook het werk van de Nederlandse stichting Veilig Ontwerp en Beheer: www.veilig-ontwerp-beheer.nl

Noot 32 http://www.dsp-groep.nl/projecten/p1/4319/criminaliteit_en_gebouwde_omgeving_1987.html (p64), nieuwere

bron: Jerry Radcliffe; <http://www.jratcliffe.net/blog/category/environmental-criminology/>).

Foto: (li) Basisschool de eilanden, een voorbeeld van goed samengaan van twee verschillende functies, woningen en basisschool, door slim ontwerp.

Ad 2. Sociale ontmoeting

Een 'rechttoe rechtaanwijk' (strokenbouw eengezins) geeft minder sociaal contact dan een new urbanism wijk: in een explorerend onderzoek³³ werden twee wijken vergeleken in Heemskerk/Beverwijk. Eentje à la Krier, een New Urbanism kasteel met slotgracht (Citadel) en een meer rechttoe rechtaan wijk (Ladder). Gekeken werd naar de relatie fysiek ontwerp enerzijds (stedenbouwkundig en architectonisch) en naar sociale samenhang anderzijds. Opvallende uitkomst: alles overziende is de conclusie dat de fysieke ontwerpprincipes van het New Urbanism leiden tot meer contact. Maar waar men niet snel aan denkt is dat veel van die contacten ook negatief van aard zijn. De op het oog zo opvallende ontwerpprincipes van het New Urbanism zorgen dus voor meer contacten, die deels positief en deels negatief zijn. Overigens betroffen die negatieve contacten vaak ruzies over kleine dingen zoals kinderen die buitenspelend hun bal tegen een geparkeerde auto aantrapt. Zaken die ook met goed beheer voorkomen of opgelost kunnen worden.

Foto: (links) poortje in de New Urbanism wijk, een wijk die uitnodigt tot ontmoeting. Maar waar ook meer irritaties en (kleine) conflicten ontstaan - Citadel Heemskerk en (rechts) rustige woonwijk de Ladder Heemskerk.

Enclaves

Mensen met een enigszins vergelijkbare leefstijl en/of in een vergelijkbare gezinsfase wonen dus graag bij elkaar (ons soort mensen). Dat kan zeker in tijden dat informele zorg steeds belangrijker wordt ook echt handig zijn: bloedverwanten, maar ook burenbuurtgenoten en vrienden/kennissen zouden elkaar een beetje kunnen helpen en steunen als er kortere of langere tijd zorg nodig is. Er bestaat in Nederland echter altijd de angst dat er grotere gebieden ontstaan met allemaal dezelfde mensen zoals de banlieus in Frankrijk met duidelijke stigmatisering (als je in postcode gebied

Noot 33 Fransje van Soomeren (2009). Dorps Bouwen in Nieuwe Wijken. Onderzoek naar fysiek ontwerp in relatie tot sociaal gedrag. (scriptie Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam)

XXXX.YY woont, kom je niet meer aan de slag). Daarmee kom je dan dus uit op een tussenoplossing: het dambord model. Mengen op wijkniveau en per buurt wonen ons soort mensen bij elkaar (leefstijl, gezinsfase, bekenden).³⁴

We willen in Nederland zeker geen gated communities zoals elders in de wereld veel – en steeds meer - bestaan, met sterke controle over wie de wijk in en uit gaat en onder andere bedoeld om 'anderen' te ontlopen. Wereldwijd gaat het om een groeiend verschijnsel dat ongeveer 15% van de woningvoorraad betreft en opvallend snel toeneemt³⁵. Het verschijnsel doet zich zeker ook in Nederland voor op blokniveau en zelfs soms op buurt of wijkniveau. Het zou een apart onderzoek vergen om na te gaan hoe vaak en waar het zich voordoet, wat de achtergronden zijn en hoe populair dit soort communities zijn. Een belangrijke vraag daarbij is ook of het nou een goede of een slechte ontwikkeling betreft. We hebben de indruk dat de goede kanten van dit soort gemeenschappen/communities te snel in Nederland worden neergesabeld met verwijzingen naar gates, security, angst en afsluiting:

Foto: zo dus niet... gated community in Nieuw-West Amsterdam

Een vrij recente ontwikkeling is het ontstaan van iets meer open enclaves die een appèl doen op leefstijlen van mensen. Bekende voorbeelden zijn het Noorderhof in Nieuw West Amsterdam en Le Medi in Rotterdam.

Foto: (li) Noorderhof Amsterdam. Gated communities zijn niet gewenst, maar kleine buurtjes die gelijksoortige mensen aantrekken kunnen zorgen voor diversiteit in een wijk. (re) Le Medi Rotterdam, multicultureel bouwen. Veel leefstijl gerichte benaderingen zijn westers georiënteerd.

Noot 34 Zie ook Carl H.D. Steinmetz en Paul van Soomeren (2015) Zorg Participatie; windje mee of zwaar weer. De Grootfamilie als participatiemodel. Uit: Informele Zorg, april/mei 2015 sociaal bestek, pag. 34-36. In het Tijdschrift voor de Volkshuisvesting van dezelfde auteurs: Collectieve Solidariteit 'Samen voor ons eigen', pag. 15-19.

Noot 35 Georg Glaze, Chris Webster and Klaus Frantz (ed.): Private cities (Global and local perspectives). Routledge Studies in Human Geography, Routledge, London/New York 2006, 242 pagina's.

Zoals gezegd: het zou waardevol zijn hier eens wat dieper in te duiken, maar het is een ander onderwerp.

Leefstijlen

De leefstijlbenadering gaat vooral over de openbare ruimte en voorzieningen. Ze biedt een meerwaarde omdat het meer inzicht geeft in de voorkeuren van (toekomstige) bewoners, die vaak met behulp van een (landschaps)architect vertaald wordt naar ontwerp en programmering. Het is maatwerk en levert geen blauwdruk. De leefstijlbenadering gaat in theorie niet goed samen met de visie van Ymere op SES-mengen, omdat die uitgaat van waarden en niet van inkomen (althans in het commerciële onderzoek Motivaction, Smart Agent). SES is immers geen waarde. Nu Ymere de leefstijlbenadering meer en meer lijkt te gaan gebruiken is het interessant om eens te onderzoeken hoe deze benaderingen zich tot elkaar verhouden: SES versus Leefstijl.

Voorzieningen

Het clusteren en combineren van verschillende voorzieningen faciliteert de interactie tussen diverse groepen gebruikers. 'Hogere inkomensgroepen in een wijk vergroten het *draagvlak voor voorzieningen*. Dit leidt ertoe dat meer en betere voorzieningen in een wijk behouden of gerealiseerd kunnen worden. Te grote menging, of te grote verschillen, leiden tot versnippering van draagvlak. Dit kan dus ook een verschraving van het voorzieningenaanbod betekenen. Ook hier gaat het om de juiste balans. Wat die balans is, verschilt per voorziening en is ook afhankelijk van de kenmerken van omliggende wijken.'

Bij kleinschalige nieuwbouw of renovatie in een bestaande straat of buurt is het van belang rekening te houden met bestaande sociale en fysieke structuren, in de literatuur ook wel ecosystemen genoemd. Winkelstraten kunnen bepalend zijn voor de identiteit van een buurt of wijk, of belangrijke (doorgaande) routes vormen³⁶. Neem als voorbeeld de aanpak van de Nieuwe Binnenweg in Rotterdam; samen met bewoners en winkeliers is de straat verbeterd. Gekozen maatregelen zijn het terugdringen van auto's en een rabatstrook: ondernemers worden uitgenodigd om een bankje op de stoep te zetten of koopwaar uit te stallen. De stadstraat is een zeer kwetsbaar ecosysteem waarbij er nadrukkelijk aandacht moet zijn voor het bestaande DNA van de straat.³⁷ Ook internationaal zijn er voorbeelden die de functie van winkels als ontmoetingsplek illustreren. De verdwijning van buurthuizen en welzijnswerk heeft een gat achtergelaten waar (...) winkeliers in Chicago handig op inspelen met de programmering van activiteiten en het bieden van een ontmoetingsplek. Inmiddels heeft een aantal echt een plek in de 'community' verworven.'³⁸

Noot 36 <http://www.architectuurinrotterdam.nl/building.php?buildingid=262&lang=nl>
<https://www.archined.nl/2015/02/de-nieuwe-binnenweg-is-de-oude-niet-meer/>.

Noot 37 Antropoloog Leeke Reijnders, sociaal geograaf Ivan Nio en socioloog Sharon Zukin in Streetwise-programma van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst (RAVB)³⁷.

Noot 38 www.ruimtevolk.nl. Artikel: <http://www.chicagobusiness.com/article/20141129/ISSUE01/311299944/please-dont-call-them-stores-modern-retailers-aim-to-be-hangouts>.

Foto: het is goed wanneer jonge ondernemers opstaan en een bijdrage leveren aan de buurt. Maar vergeet niet de functie van de zittende ondernemers voor bewoners. Bron Archined, (li) foto Otto Snoek, (re) foto Bill McIntyre

De Atlas van de Westelijke Tuinsteden is een voorbeeld van zorgvuldig onderzoek naar parochiale ruimten van 'oude' en 'nieuwe' groepen en waar sprake is van overlapping van gebruik en dagelijkse routines³⁹. Zo blijkt een supermarkt als de Dirk van der Broek daar een belangrijke rol in te vervullen, maar ook de Turkse groenteboer. Een winkel die er alleen maar is vanwege de Turkse bewoners van de wijk, maar waar anderen ook graag gebruik van maken.

Klushuizen, broedplaatsen en kraak-vrijplaatsen

Uit het empirisch onderzoek blijkt dat de mogelijkheden voor klushuizen in de stedelijke vernieuwing groot zijn. Er is veel belangstelling voor, het geeft een positieve impuls aan stedelijke vernieuwingswijken doordat er een nieuwe - veelal ook creatieve, bovenmodale, jonge en hoogopgeleide - doelgroep naar de wijk komt, met meer mogelijkheden om in de wijk te investeren. Verder blijkt het ook goedkoper dan sloop-nieuwbouw, mits fundering en casco in goede staat zijn. Katendrecht stond vroeger bekend als een 'slechte' buurt en is nu een levendig stuk stad aan het worden. Het Deliplein is nu een mooi plein geworden met heel veel restaurants, die het goed doen. De woningen boven de winkels en restaurants zijn allemaal opgeknapt, een deel hiervan is door middel van klushuizen gedaan⁴⁰. Amsterdamse voorbeelden zijn de klushuizen in de Bijlmer en in de Balistraat Ymere. Vergelijk hier ook de Amsterdamse broedplaatsenaanpak: hoogst waarschijnlijk leveren broedplaatsen (of de eerdere serie vrijplaatsen die in Amsterdam ontstond na kraak van oude pakhuizen en andere gebouwen) een meerwaarde in een buurt. Dat is relevant gezien de opmerking over solidariteit (een belangrijk begrip voor Ymere). Die solidariteit bleek vooral bij de creatieve klasse te vinden te zijn. De veronderstelde meerwaarde van broedplaatsen voor de wijk en buurt is nog weinig gebaseerd op feitelijke effecten. Ook dit is weer een interessante invalshoek om nader uit te zoeken, met als hoofdvraag: leveren broed/vrijplaatsen inderdaad concreet positieve effecten op in economische en in sociale zin. Een van de sociale effecten zou dan 'solidariteit' kunnen zijn.

Noot 39 Reijndorp et al. 2010.

Noot 40 <http://www.rotterdam.nl/deliplein/>.

Monitoring

1 Meetbare doelen

- Ymere benoemt in haar denkwijze niet waar ze de lat legt als het gaat om mengen en geeft ook geen definitie voor het schaalniveau 'buurt'..
- Als we kijken naar de doelen zijn betaalbaar wonen en SES-gemengde wijken goed nader kwantificeerbaar. Uit gesprek met Ymere blijkt dat een leefbare wijk met tevreden bewoners voor hen indicatoren zijn voor een succesvol gemengde wijk. Als het gaat om aspecten als leefbaarheid en tevreden bewoners kun je denken aan de volgende aspecten⁴¹:
 - schoon, heel en veilig;
 - prettig wonen (op verschillende schaalniveaus);
 - buurtcohesie (sociale samenhang⁴², ontmoeting en participatie).

Aspecten als leefbaarheid worden op reguliere basis gemonitord, maar is een SES-gemengde wijk hier een voorwaarde voor? Het SCP berekent sociaaleconomische statusscores oplopend van lage naar hoge status in zeven groepen. Deze gegevens worden ontsloten via een kaart in vakjes (grids) van 500*500 meter. Het is dus mogelijk om leefbaarheids- en tevredenheidsscores te relateren aan sociaaleconomische status bijvoorbeeld voor Amsterdam per viercijferig postcodegebied⁴³.

Lessen trekken uit de praktijk

Ymere doet veel ervaring op met het programmeren en ontwerpen van buurten en wijken. IJburg is een voorbeeld van een heel nieuw stadsdeel waar op verschillende manieren is ingezet op gemengde buurten en wijken, van kleinschalig tot grofkorrelig, huur en koop, appartement en eengezinswoning, en van functies (wonen, leren, recreëren, werken). Het is zinvol deze ervaringen te inventariseren en analyseren.

Foto: Het GWL-terrein in Amsterdam is een divers samengestelde buurt waar bewoners prettig samen leven.⁴⁴ Het is interessant de succesfactoren van programmering en ontwerp van dit voormalig waterleidingbedrijf nader in beeld te brengen in relatie tot samenstelling van de buurt; gemengd naar inkomen maar ook naar opleidingsniveau en leefstijl?

Noot 41 Zie ook het al eerder genoemde onderzoek De Amsterdamse Leefbaarheidsaanpak gewogen (2000). Paul van Soomeren (DSP-groep) en Pieter Tops (KUB). Amsterdams VH-overleg/Stedelijke Woningdienst, Amsterdam 2000

Noot 42 Zie ook het project Wmo in de buurt (VWS/DSP-groep) <http://wmoindebuurt.nl/> Zie daarbij publicaties als 'Sociale Samenhang Mythe of Must?' en/of 'Nabuurschap 2.0'.

Noot 43 <https://www.volksgezondheidenzorg.info/kaart/sociaaleconomische-status-amsterdam-2014>.

Noot 44 <http://www.gwl-terrein.nl/files/artikelen/wooninnovatiereeksGWL.pdf>.

Foto: Goed voorbeeld): bewoners van (dure) koop en 30% sociale huur wonen prettig samen in een aantrekkelijke parkachtige omgeving. Funen, Amsterdam Oostelijk Haven Gebied. Ook bij dit voorbeeld is het aan te bevelen om succesfactoren van programmering en ontwerp te relateren aan samenstelling van de buurt naar inkomen, opleidingsniveau en leefstijl.

Foto: dat kan een volgende keer beter, drukke centrale en afgesloten as die IJburg opdeelt

‘Lessons learned’ blijven vaak impliciet en bij één persoon hangen zoals ook Igor Roovers aangeeft⁴⁵. Daarbij gaat het niet alleen om het ontwerp, maar vaker nog om het beheer. Of zoals Roovers stelt: ‘een plan voor een wijk moet geen eindbeeld zijn, maar een startpunt.’ Helaas is het vak ‘Leren van Beheren’ nog niet echt goed ontwikkeld. Ook de ‘vakbladen’ hebben er nog te weinig aandacht voor en laten liever prachtige schoongepoetste nieuwbouw zien vlak voor de oplevering, liefst zonder bewoners of andere ongerechtigheden op de foto’s. De leerervaringen blijven nog te vaak bij beheerders en in de operationele lagen van een organisatie hangen. Een goede bron om inzicht te krijgen in ervaren ergernissen zijn bijvoorbeeld exit interviews met huurders.

Noot 45 Dit is ook de stelling van Igor Roovers (gemeentelijk ontwikkelaar IJburg en eerder betrokken bij de vernieuwing van de Bijlmermeer). Het interview is gehouden in het kader van de evaluatie van de leerervaringen uit de Bijlmermeer voor IJburg en de leerervaringen tot nu toe met IJburg. Interview resultaten zijn deels terug te vinden in de epiloog (pagina 65 en verder: Do Designers and Planners learn. In: <http://costtu1203.eu/wp-content/uploads/2014/12/High-rise-in-trouble-DSP-report.pdf>.

4 Reflectie

We hebben vier onderzoekers gevraagd om naar aanleiding van de literatuurstudie hun reflectie te geven op het thema 'succesvol gemengde wijken en buurten' en hoe Ymere daar aan kan bijdragen: **Jan Willem Duyvendak** – Hoogleraar algemene sociologie, UvA; **Kees Leijdelmeijer** – Senior onderzoeker, geassocieerd partner RIGO; **Arnold Reijndorp** – Bijzonder Hoogleraar Sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden (Ham Lammers leerstoel), UvA; **Lex Veldboer** – postdoc-onderzoeker bij de programmagroep Dynamics of Citizenship and Culture (Sociologie en Antropologie, UvA). Zij gaven een aantal adviezen over de ambities en rol van Ymere.

Volgens hen geeft de literatuurstudie een goede inkijk in het actuele debat rond SES-gemengde wijken en de veranderende rol van corporaties. Kunnen corporaties nog wel sturen op gemengde wijken? De mogelijkheden hiertoe zijn beperkt. Beter is het om de aandacht te richten op de huurders en hoe die prettig(er) kunnen samenleven. Dat kan met stedenbouwkundige ingrepen en met goed beheer.

Onze gesprekspartners bevestigen onze bevinding dat er nog weinig onderzoek is gedaan naar hoe de wijze van bouwen en beheer kunnen bijdragen aan een succesvolle gemengde wijk. Eerder onderzoek was vooral naar grootschalige herstructureringsopgaven, onderzoek naar (kleinschaliger) stedenbouwkundige aspecten betreft vaak casestudies op basis waarvan geen blauwdruk gegeven kan worden. Om niet als corporaties het wiel steeds opnieuw uit te vinden en het onderzoek meer body te geven zou het goed zijn wanneer zij hier gezamenlijk onderzoek naar zouden doen.

Hieronder volgt een samenvatting van de uitkomsten per gesprek:

Jan Willem Duyvendak, UvA:

- Het thema gemengde wijken heeft snel een politieke lading, zeker wanneer je er doelen aan verbindt, stelt Duyvendak. Duyvendak waarschuwt Ymere om niet te nadrukkelijk uit te gaan van het angstbeeld van segregatie. Hij verwijst naar de notitie 'Divers en Ongedeeld' van de Adviesraad diversiteit en integratie van de gemeente Amsterdam waarin uiteen wordt gezet wat zo'n angstbeeld doet voor de stad.⁴⁶
- Hij adviseert Ymere om scherper te formuleren hoe gemengde wijken bijdragen aan de stad. Leefbaarheid en tevredenheid vindt hij te individueel. Goed vindt hij de focus op SES-gemengde wijken. Etniciteit, cultuur en/of religie zijn te grof als categorieën doelgroepen⁴⁷. Terecht is ook dat Ymere zich niet richt op sociale stijging, bewezen is immers dat gemengde wijken daar op individueel niveau niet aan bijdragen.

Noot 46 Rapport *Divers en ongedeeld. Waarom Amsterdam zich niet zomaar laat tweedelen*. In opdracht van het college van burgemeester en wethouders, door Stad-Forum en de Adviesraad voor Diversiteit en Integratie. *Frans Verhagen* schrijft namens de Adviesraad en *Marieke Berkers* namens Stad-Forum.

Noot 47 Over Insluiting en Vermijding. In deze bundel staan twee essays over etnische spreiding. RMO.

- Duyvendak introduceert het begrip amicaliteit om duidelijk te maken wat je moet nastreven als het gaat om thuis voelen in de wijk, met mensen die anders zijn dan jijzelf.⁴⁸ Hij gaat verder waar het begrip van Talja Blokland 'publieke familiariteit' volgens hem onduidelijk blijft. Zijn theorie sluit aan bij de analyse van DSP-groep als het gaat om publieke ruimte, sociale ontmoeting, enclaves (mengen op lagere niveaus). Mengen is goed, maar niet op alle mogelijke niveaus. De leefstijlbenadering en geprofileerde straten en kleine buurtjes kunnen goed werken in een gemengde buurt.
- Het is belangrijk dat goed doordacht wordt, wat ingrepen betekenen op welk schaalniveau. Veel onderzoek is gebaseerd op algemene sociologische aannames, maar wordt nooit onderzocht in de wijken zelf. Vaak zijn het casestudies. In reactie op het voorbeeld van het GWL terrein: de lagere inkomens zijn dat niet studenten die later doorstromen naar duurdere woningen in de wijk? Het is goed om precies te zijn in de vraagstelling.

Lex Veldboer, UvA:

- Veldboer kan zich vinden in de analyse van DSP-groep. Het aspect van overlappende routines vindt hij interessant. Het begrip sluit volgens hem nauw aan bij de begrippen publieke familiariteit. Zijn hypothese is dat interactie ontstaat op plekken waar mensen elkaar ontmoeten en waar weinig keuzevrijheid is in wel of niet met elkaar om te gaan. Als voorbeelden noemt hij school en werk. Ook interessant vindt hij hoe de relatie wordt gelegd met stedenbouwkundig ontwerp. Dat wordt niet vaak zo gedaan. Veldboer wijst op een artikel van Galster⁴⁹ met een opvallend pleidooi voor kleinschalig mengen. Hij noemt nog een aantal andere relevante studies.⁵⁰
- Inherent aan onderzoek naar - en beleid maken voor - gemengde wijken is de discrepantie tussen sombere verwachtingen van onderzoekers en relatief positieve bevindingen in de praktijk. Leefbaarheid, veiligheid en vertrouwen in de buurt nemen immers toe. Critici blijven bij, op zich steekhoudende, argumenten als: wegen de hoge kosten op tegen de relatief futiele baten? Ook worden er geen uitkomsten op individueel niveau gemeten. Aspecten als verdringing en klassenstrijd die in etnografische studies worden gevonden zijn statistisch niet terug te vinden⁵¹. Verdringing is in Nederland een relatief klein probleem. Afstanden zijn klein, waardoor netwerken vaak behouden kunnen worden. Voor een deel van de huurders is het ook een kans op een betere buurt of woning.
- De uitspraken over gemengde buurten zijn voornamelijk gebaseerd op onderzoek naar grootschalige ingrepen. Interessant is om te onderzoeken of kleinschalige ingrepen vergelijkbare effecten hebben. Tot op heden gebeurt dit alleen in casestudies op basis waarvan onderzoekers geen harde uitspraken durven doen. Veel onderzoek naar

Noot 48 <http://kennisbank.platform31.nl/pages/29426/-Thuis-in-de-openbare-ruimte.html> Overigens is het begrip 'thuis' en 'thuis voelen' een belangrijk begrip waar Jan Willen Duyvendak mee thuis kwam na een sabbatsverlof in de USA in 2008.

Noot 49 Neighborhood Social Mix: Theory, Evidence, and Implications for Policy and Planning (George C. Galster, Wayne State University, 2009).

Noot 50 Onderzoek SCP en de Wetenschappelijke raad voor regeringsbeleid naar gescheiden werelden van hoger en lager opgeleiden.

Noot 51 Gewone mensen. Populisme en het discours van verdringing in Amsterdam Nieuw West (Paul Mepschen, UvA, 2012).

(SES)gemengde wijken staat ook stil sinds de crisis. Veldboer adviseert om in nieuw onderzoek opleidingsniveau te benutten als voorspeller van inkomen.

- We kennen de voorkeuren van de lagere SES klassen niet. We weten wel wat ze belangrijk vinden bij woonkeuze, zoals een goed huis, nabijheid van familie en veiligheid. Maar we weten niet wat mensen uit deze groep leuk vinden en aantrekt in een buurt qua programmering en ontwerp (satisfiers). Mogelijk goede voorbeelden zijn openbare pierenbadjes in de stad en fitnestoestellen in parken.
- Het is ook interessant om de relatie te leggen met de Wmo. Een onderwerp dat ook sterk te maken heeft met solidariteit. Wat kunnen mensen voor elkaar doen? Waar is makelen en verbinden nodig? Het is volgens Veldboer een overschatting dat het allemaal in de wijk moet gebeuren. De schaal van de wijk is niet heilig. Het gaat erom hoe mensen er zelf tegen aankijken. De angst voor tweedeling kan ook overwonnen worden als iemand uit de grachtengordel iets kan betekenen voor iemand in een buitenwijk – of andersom.

Kees Leijdelmeijer, RIGO:

- Goed dat er nuances zijn aangebracht in deze studie. Zoals het schrikbeeld van de tweedeling en sociale stijging niet als doel opnemen als gevolg van mengen van de buurt, contact kan ook tot irritatie leiden. Er zijn wel andere redenen om te streven naar een gemengde buurt. Het is overigens wel een voorwaarde voor begrip (bron).⁵²
- Relevant is om kwaliteit van de leefomgeving te onderscheiden van kwaliteit van leven. Dat zijn twee verschillende dingen en kunnen ook op verschillende manieren worden geoptimaliseerd. Advies is om preciezer te zijn in wat je wilt bereiken. Voorkomt onnodige teleurstelling of kritiek. Zoals de Vogelaarwijken; je had vooraf kunnen bedenken dat die niet leiden tot sociale stijging op individueel niveau. Zo zijn leefbaarheid en tevreden bewoners ook niet hetzelfde. Strategieën zijn anders bij verschillende doelen met SES. Ook wijken verschillen:
 - Wijken met lage SES/ Wijken met hoge SES
 - Wijken die dreigen af te glijden/ Wijken in opkomst
- Interessant is ook het omslagpunt in wijken: het dynamisch perspectief.⁵³ Wanneer raakt de balans verstoord? Wat is het absorptievermogen van een wijk? Buitenveldert als klassiek voorbeeld van een wijk waar de hoge SES de norm stelt in een stedenbouwkundig ontwerp dat op veel andere plekken een probleemwijk zou zijn geworden.
- Op IJburg is onderzoek gedaan naar overlast⁵⁴. Het is interessant om nader te bekijken hoe stedenbouwkundige ingrepen bijdragen aan succesvol gemengde wijken en prettig wonen.

Arnold Reijndorp, UvA:

- In de ambities van Ymere kan duidelijker naar voren komen waar het met gemengd wonen nu eigenlijk om gaat. Het vermijden van conflicten en irritaties kan een aanleiding zijn, maar het kan ook een positieve doelstelling zijn. Namelijk: mensen aan de onderkant een goede woning in een prettige buurt bieden.

Noot 52 Leidelmeijer, K., J. van Iersel en I. Giesbers (2009), Kwaliteit van buurt en straat; tussen feit en fictie, RIGO i.o.v. Ministerie van VROM/WWI, Uitgave Ministerie van VROM, Den Haag, januari 2009.

Noot 53 Leidelmeijer, K. G. Marlet e.a. (2011) Omslagpunten in de ontwikkeling van wijken; leefbaarheid en selectieve migratie, Uitgave Ministerie van BZK, Den Haag.

Noot 54 Buijs, A. (2009), Het woonklimaat op IJburg: een evaluatie, RIGO i.o.v. gemeente Amsterdam.

- Corporaties krijgen een andere positie dan in de periode waarin meer grootschalige herstructurering op het programma stond. Toen kon er top-down gemengd worden door een programma van sociale en duurdere huur en koop. Mensen konden gestuurd of verleid worden om in een minder goede buurt te gaan wonen. 'Geïnitieerde gentrification'. Vraag is of dat wel een goed idee was, het stigmatiseert immers de zittende bewoners. 'We krijgen een stempeltje achterkant'. Nu wordt het steeds belangrijker dat Ymere haar huurders/doelgroep goed kent. Ze moeten er alerter op zijn of het goed gaat in een buurt.
- Een corporatie zou als ambitie moeten hebben om in alle wijken en buurten te bouwen voor hun doelgroep. Reijndorp doet een oproep om trots te zijn op het eigen bezit en dat ook uit te stralen als corporatie. Goed gebouwd en beheerd kan het ook een volledig sociale huur complex zijn.
- Reijndorp wijst erop dat de irritatie bij gemengd wonen niet alleen gaat om de kleine problemen waar een corporatie wel of niet wat aan kan doen, maar ook over probleemgevallen. Extramuralisering speelt een rol, maar het komt in alle soorten wijken voor. Het is aan corporaties om hier hun verantwoordelijkheid in te nemen. 'Vervelende types zijn er overal'. Zie bijvoorbeeld Musterd- Ostendorp die schreven over het verschil tussen probleembuurt en problemen in buurten.
- Diversiteit is een gegeven. Ook de tijd van sturen op gemengde wijken is voorbij. Zoals op leefstijl mengen, hoe doe je dat? Voorkomt dat ook echt problemen? Brengt het risico met zich mee dat mensen in hokjes worden geplaatst. Ook is er eerder sprake van ontmengen, zoals in de negen straatjes.
- Het gaat er nu om HOE je het aanpakt. Het gaat uiteindelijk om gedrag. Wat levert het op? Ook kun je er met de manier waarop je bouwt rekening mee houden. Zoals op IJburg: duurdere koop aan de ene kant van de straat en sociale huur aan de andere kant: men ziet elkaar en ontmoet elkaar, maar er ontstaan weinig problemen. Mengen op blokniveau, met aangrenzende achtertuinen vraagt sneller om problemen. Dan hebben mensen direct met elkaar te maken. Woonduur speelt ook een rol, vooral bij kleinere woningen zal de doorstroom sneller zijn en zal er sneller interventie/meer aandacht voor beheer nodig zijn. Wat werkt dan echt. Wat maakt dat problemen echt opgelost worden?
- Hoe dat op te lossen daar is nog weinig tot geen onderzoek naar gedaan. Een klassieker in dit opzicht is Newman met zijn boek *Defensible space*. Gaat over hoe je controle en vertrouwen terug kunt brengen in stadswijken.
- Het zou goed zijn als corporaties gezamenlijk eens een groter onderzoek zouden doen naar wat succesfactoren zijn in bouwen en beheren van gemengde buurten. Wat is aanwijsbaar verbonden met het (voorkomen) van irritaties – positief geformuleerd: met een beetje prettig samenleven? Dat is interessanter dan verder uitzoeken of mengen al dan niet werkt. Je kunt er toch slecht op sturen en het hangt er heel erg van af hoe je het onderzoekt op welke uitkomsten je uitkomt.

Bijlagen

Bijlage 1 Bronnen

Literatuur

- Aalst, M. van & A. Bogaart, C. van den Handel, C. Kolner, P. van Soomeren. (2012) *Wmo in de buurt. Sociale Samenhang Mythe of Must en Nabuurschap 2.0*. Amsterdam. DSP-groep
- Boterman, W. & W. van Gent. (2015). Segregatie in Amsterdam, op weg naar een nieuwe ongelijkheid. *SR+O 03*, pp 34-39
- Eijk, van G. (2011). Van gemeente buurt naar geïntegreerde routines. *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, nr 1 pp 36-39.
- Kleinhans, R.J. & L. Veldboer en J.W. Duyvendak. (2000). *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: ministerie van VROM.
- Kleinhans, R. & L. Veldboer, W. Doff, S. Jansen, M. van Ham. (2014). *Terugblikken en vooruitkijken in Hoogvliet. 15 jaar stedelijke vernieuwing en de effecten op wonen, leefbaarheid en sociale mobiliteit*.
- Kullberg & Permentier en Miltenburg. (2014). Sterke steden, gemengde wijken. Bevolkingsdynamiek in Amsterdam, Rotterdam, Arnhem en Groningen, 1999 tot en met 2008. *SCP*, p.16 samenvatting
- Luten, I. & M. Lopez, T. Woldendorp, C. van Zwam. (2008). *Handboek Veilig Ontwerp en Beheer. Sociale veiligheid in buitenruimten, gebouwen en woningen*. Uitgeverij TOTH Bussum
- Meier, S.O. (2013). *Living in Imaginary Places. On the Creation and Consumption of Themed Residential Architecture*. Promotor is dhr. prof. ir. A. Reijndorp. Co-promotor is mw. dr. ir. C.J.M. Karsten.
- Oeffelt, Th. van, & B. Hulsman, K. de Graaf. Fotografie: L. Kramer Nieuw Nieuw-West. (2000-2010). *Stedelijke vernieuwing in de westelijke tuinsteden*. Uitgeverij THOTH Bussum.
- Reijndorp, A. & L. Reinders. (2010). *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. SUN Trancity – de stadswijkstudies.
- Steinmetz, C.H.D & P. van Soomeren. (2015). Collectieve solidariteit. Samen voor ons eigen. *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*. 2015/3. Aeneas Media
- Soomeren, F. van. (2009). *Dorps Bouwen in Nieuwe Wijken. Onderzoek naar fysiek ontwerp in relatie tot sociaal gedrag*. scriptie Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam
- Soomeren, P. van. (2014). *High rise in trouble. The Bijlmermeer in Amsterdam*. DSP-groep. Een uitgave van COST Action TU1203: Crime Prevention through Urban Design & Planning
- Soomeren, P. van (DSP-groep) & P. Tops (KUB). (2000). *De Amsterdamse Leefbaarheidsaanpak gewogen*. Amsterdams VH-overleg/Stedelijke Woningdienst, Amsterdam
- Tammaru, T. & S. Marcińczak, M. van Ham, S. Musterd. (2015). *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities*. Routledge
- Vermeij, L. & J. Kullberg. (2015). *Niet van de Straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden*. SCP
- Vrom-Raad. (2009). *Wonen in ruimte en tijd. Een zoektocht naar sociaal-culturele trends in het wonen*. Den Haag. Rli

- Woldendorp, T. (2010). Sociaal veilig ontwerpen in de getransformeerde stad, pp.66-80. *Stadscahiers. Stedenbouw als strategie. De transformatie van de bestaande stad*. SUN Trancity/KEI.
- Zeelenberg, J. (2011). *Gestuurd mengen*. RIGO in opdracht van SEV.

Beeldmateriaal

Tenzij in het onderschrift bij de foto anders vermeld is het fotomateriaal afkomstig van DSP-groep, Tobias Woldendorp (adviseur duurzaamheid en veilig ontwerp en beheer)

Interviews

- Jan Willem Duyvendak – Hoogleraar algemene sociologie, Universiteit van Amsterdam
- Kees Leijdelmeijer - Senior onderzoeker, geassocieerd partner RIGO
- Arnold Reijndorp – Bijzonder Hoogleraar Sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden (Ham Lammers leerstoel), Universiteit van Amsterdam
- Lex Veldboer - postdoc-onderzoeker bij de programmagroep Dynamics of Citizenship and Culture, onderdeel van de afdeling Sociologie en Antropologie, Universiteit van Amsterdam

Bijlage 2 Definitie schaalniveau's

We gaan bij de definitie uit van de situatie van Ymere:

- **Agglomeratie:** Randstad is een stad van ongeveer 6 miljoen inwoners (bijna London of Groot Parijs) in hoefijzervorm van Amersfoort/Utrecht, via Adam-Almere/Zaanstad/Haarlem (Noordvleugel) via Leiden/Den Haag/Delft/R'dam/Dort (Zuidvleugel), naar de Brabantse stedenrij Roosendaal/Breda/Tilburg/Eindhoven/Den Bosch.
- **Regio.** Een gebied waarvan de grenzen meestal niet samenvallen met de bestuurlijke grenzen. Omvang circa 1,5-2 miljoen inwoners (Groot-Amsterdam/Metropool regio)
- **Stad/gemeente:** de bestuurlijke eenheden binnen de agglomeratie. Voor Ymere dus vooral Amsterdam, Almere, Haarlem, Haarlemmermeer en Weesp.
- **Stadsdelen.** Gebied (oude wijkgedachte uit de jaren 50) met een omvang van iets van 20 à 30 duizend inwoners (denk aan Amsterdam AUP Slotervaart, Schalkwijk in Haarlem en Muziekwijk in Almere.).
- **Wijk:** gebied van iets van 5.000 inwoners (2.000/3.000 woningen).
- **Buurt:** een paar honderd woningen (zeg maximaal 1.000 inwoners). In Amsterdam worden groepen buurten bi elkaar genomen tot **buurtcombinaties** (een hele brede range van 1000 tot 15000 mensen). Zie ook noot 2.

DSP-groep BV
Van Diemenstraat 374
1013 CR Amsterdam

T +31 (0)20 625 75 37
dsp@dsp-groep.nl
www.dsp-groep.nl

KvK A'dam 33176766

DSP-groep, opgericht in 1984, is een onafhankelijk landelijk bureau voor onderzoek, advies en management, met vijftig medewerkers. We werken in opdracht van overheden en maatschappelijke organisaties op regionaal, lokaal en (inter)nationaal niveau.

Werkvelden

De werkvelden waarop we de meeste expertise hebben opgebouwd zijn veiligheid, jeugd, sport, kunst en cultuur, onderwijs, openbare ruimte en groen, sociaal beleid, stedelijke vernieuwing, zorg en welzijn, wonen en wijkgericht werken.

Dienstverlening

We ondersteunen onze opdrachtgevers bij complexe vraagstukken. We kunnen onderzoek doen, een registratiesysteem of monitor ontwikkelen, een advies uitbrengen, een beleidsvisie voorbereiden, een plan toetsen of tijdelijk het management voeren. DSP-groep geeft ook trainingen, workshops en lezingen.

Meer weten?

Neem vrijblijvend contact met ons op voor meer informatie of om een afspraak te maken. Bezoek onze website www.dsp-groep.nl voor onze projecten, publicaties en opdrachtgevers.